

ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ: ΕΝΑ ΕΡΩΤΗΜΑ ΣΗΜΕΡΑ

Αντώνης Λιοδάκης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο εθελοντισμός, ή καλύτερα το κίνημα του εθελοντισμού αποτελεί σήμερα με τις ανάλογες προϋποθέσεις μια μεγάλη δύναμη ελπίδας για τον σύγχρονο κόσμο. Αυτή η διατύπωση εμπεριέχει ένα θεμελιώδες ερώτημα για το τι είναι εθελοντισμός, πως διαμορφώνεται και τι ρόλο διαδραματίζει στη σύγχρονη ζωή. Το φαινόμενο του οργανωμένου εθελοντισμού αποκτά ολοένα νέες και πρωτότυπες ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις που ξεπερνούν τις παλιές εμπειρίες παραδοσιακής φιλανθρωπίας. Ο εθελοντισμός σήμερα δεν ταυτίζεται με την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών, αλλά ούτε και με τη δράση του Ερυθρού Σταυρού.

Η οργανωμένη εθελοντική δράση τείνει να καταστεί μια σημαντική συνιστώσα της «κοινωνίας των πολιτών» και να διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις στην Ελληνική κοινωνία αντιμετώπισης των πολλαπλών αδιεξόδων. Σήμερα η επιστημονική κοινότητα, τα μέσα ενημέρωσης και η κοινή γνώμη, έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους γύρω από τις οργανώσεις παροχής εθελοντικών υπηρεσιών και ειδικότερα του μη – κερδοσκοπικού τομέα ή αλλιώς του τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Ο εθελοντισμός έτσι όπως αναδύεται, ιδιαίτερα στις χώρες της Ευρώπης, γι αυτό μιλάμε για μια κοινωνική Ευρώπη, οριοθετεί τον τρίτο πυλώνα της οικονομίας παρέχοντας υλικά αγαθά και υπηρεσίες που αδυνατούν να προσφέρουν το κράτος και η ελεύθερη αγορά.

Παρόλα αυτά το εθελοντικό κίνημα αντιμετωπίζεται ακόμη με δυσπιστία και υποκρισία από πολλούς. Πολλά υπολείπονται ακόμη ώστε να διασφαλιστεί το κατάλληλο νόμιμο και φορολογικό πλαίσιο προκειμένου να προωθηθούν οι κοινωφελείς του στόχοι. Το σοβαρό έλλειμμα ενημέρωσης αποτελεί σημαντικό εμπόδιο για τον σχεδιασμό μιας δημόσιας πολιτικής γύρω από θέματα κοινωνικής οικονομίας.

Προτείνω να δούμε τον εθελοντισμό σαν μια πρωτόλεια, εμβρυακή διεργασία, απαλλαγμένη από αρνητικά στερεότυπα, μια ζωντανή πολιτισμική επεξεργασία της καθημερινότητας, με σημαντικές αναγωγές σε συνταγματικές αξίες, που νοηματοδοτούν την εθελοντική δράση και προωθούν την κοινωνική της διάδοση.

Η προσφορά εθελοντικής εργασίας διαμορφώνει νέα κοινωνικά ήθη συμβάλλοντας στην συνεκτικότητα του κοινωνικού ιστού και ενδυναμώνοντας την κοινωνική αλληλεγγύη. Ίσως απαντήσουμε έτσι στο κλέψιμο της γειτονιάς και της γιορτής που τόσο λείπουν από τον σημερινό άνθρωπο.

Η εθελοντική δράση παρακάμπτει τις κρατικές γραφειοκρατίες, αντιτίθεται στις άγριες συνθήκες της αγοράς και δίνει την ευκαιρία σε ανθρώπους «ενεργούς πολίτες» να εκφράσουν τα πιο βαθιά τους αλτρουιστικά συναισθήματα.

ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ: ΕΝΑ ΝΕΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

Είναι αλήθεια πως δυσκολευόμαστε να ορίσουμε τον εθελοντισμό σαν ένα νέο φαινόμενο. Αλλάζει διαρκώς σήμερα όψεις, περιεχόμενο αλλά και μεθόδους ακολουθώντας τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της κοινωνίας.

Σαν μια πρώτη προσέγγιση θα μπορούσαμε να πούμε και να ορίσουμε ς; εθελοντισμό την δραστηριότητα εκείνη που αναπτύσσεται κατά τρόπο προσωπικό, αυθόρμητο, ελεύθερο χωρίς ατομικό κέρδος από πολίτες ή ομάδες πολιτών προς το συμφέρον της ομάδας στην οποία ανήκουν ή τρίτων προσώπων ή ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ή της τοπικής, κρατικής ή διεθνούς κοινότητας, αποκλειστικά για σκοπούς αλληλεγγύης.

Ο ατομικός εθελοντισμός στην οικογένεια, στους φίλους, στην γειτονιά υπήρχε και θα υπάρχει πάντοτε και είναι άξιος επαίνων. Όμως σήμερα απασχολεί ο οργανωμένος ομαδικός εθελοντισμός που απαντά σε νέες κοινωνικές ανάγκες, και πηγαιίνει πέρα από τις παλιές μορφές αλληλεγγύης.

Ο σύγχρονος εθελοντισμός εκδηλώνεται σε πολλά επίπεδα:

- Στην οργανωτική του όψη – κοινωνικός επαγγελματισμός
- Στον τρόπο παρέμβασης συνδυάζοντας παραδοσιακές μεθόδους με νέες μεθόδους (δικτυωμένη κοινωνική εργασία), χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι τράπεζες χρόνου
- Στους τομείς παρέμβασης (όχι μόνο βοήθεια στους φτωχούς, αλλά καταπολέμηση της φτώχειας ως κοινωνικού φαινομένου) ή μετά-υλιστικές κοινωνικές ανάγκες (όπως προστασία του περιβάλλοντος, κ.α.)
- Στα κοινωνικά του κίνητρα που έχουν να κάνουν λιγότερο με φιλανθρωπία και περισσότερο με προάσπιση θεμελιωδών δικαιωμάτων
- Στην πολιτική του διάσταση που απουσίαζε από παλιότερες μορφές εθελοντικής δραστηριότητας
- Στην δημιουργική του λειτουργία ως πεδίου έκφρασης κοινωνικού πλουραλισμού, πνεύματος, αλληλεγγύης, υπέρ των λιγότερο ευνοούμενων ατόμων και της αυτόεκπροσώπισης των πολιτών
- Και τέλος στο προοδευτικά αυξανόμενο οικονομικό του μέγεθος που συμβάλλει στην λεγόμενη «αλληλέγγυα οικονομία» που εκφράζεται στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Ίσως και η δύναμη και η δυνατότητα του σύγχρονου εθελοντισμού αποτυπώνεται στο βιβλίο του Αμερικανού οικονομολόγου Jeremy Rifkin «Το τέλος της εργασίας» όπου αναφέρει ότι ο τρίτος τομέας της οικονομίας μπορεί να αποτελέσει την κύρια λύση στο ζήτημα της ανεργίας και της κρίσης των δημόσιων συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Στον Ευρωπαϊκό χώρο, ο εθελοντισμός δεν αναπτύσσεται μόνο σε εθνικό αλλά και σε διακρατικό επίπεδο με πρωτοβουλίες που προωθούνται τόσο από το Συμβούλιο της Ευρώπης όσο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ιδίως στον τομέα πολιτικών για νέους, οι οποίοι αποτελούν την πιο ενθουσιώδη και πολυάριθμη συνιστώσα του σύγχρονου εθελοντικού κινήματος. (παράδειγμα αποτελούν οι γιατροί του κόσμου, οι γιατροί χωρίς σύνορα, η Greenpeace, κ.α.)

ΑΙΤΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΥ

1.Η κρίση του κοινωνικού κράτους

Η κρίση του κράτους Πρόνοιας είναι σύνθετη και πολυπαραγοντική. Τις τελευταίες δεκαετίες δέχεται μια μετωπική πολιτική, οικονομική και ιδεολογική επίθεση κυρίως από την σκοπιά του νέο-φιλελευθερισμού που δεν άφησε ανεπηρέαστη ούτε την θεωρία, ούτε την πρακτική των σοσιαδημοκρατικών κομμάτων. Ο M. Revelli στο βιβλίο του *La sinistra Sociale* προσδιορίζει ως κεντρικό χαρακτηρισμό της μεταλλαγής των σοσιαδημοκρατικών κομμάτων την εγκατάλειψη της ιδέας ότι στη σφαίρα της πολιτικής ανήκει η οικονομική αναδιανομή του πλούτου.

Ακόμη, άλλοι αντικειμενικοί παράγοντες, όπως η παγκοσμιοποιημένη οικονομία με τις διάφορες όψεις της, υποχρεώνει τα Εθνικά κράτη για να διατηρήσουν την ανταγωνιστικότητα των οικονομιών τους στην παγκόσμια αγορά, να λαμβάνουν μέτρα που πλήττουν ανεπανόρθωτα την συνοχή των κοινωνιών τους.

Τα παραδοσιακά προγράμματα κοινωνικής πολιτικής αντιμετωπίζουν τεράστιες δυσκολίες προσαρμογής στην νέα πραγματικότητα που δημιουργούν η γήρανση του πληθυσμού, οι αλλαγές στην οικογένεια, στην αγορά εργασίας και γενικότερα στο τρόπο παραγωγής (μετάβαση από τον φορντισμό στον μετα-φορντισμό) κρίση του φορντισμού σημαίνει το πέρασμα από την μαζική απασχόληση στην επιλεκτική χρήση της εργατικής δύναμης.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές η κινητοποίηση των εθελοντικών ενεργειών της κοινωνίας μπορεί να συμβάλλει στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής με μικρό κόστος για τον κρατικό προϋπολογισμό. Αυτή η εκπληκτική δυνατότητα του εθελοντισμού να εξασφαλίζει κοινωνικές υπηρεσίες με λιγότερο κόστος, εξηγεί το αυξανόμενο ενδιαφέρον γι αυτόν που δείχνουν οι νέο φιλελεύθεροι υποστηρικτές του. Στο πλαίσιο όμως μιας αντίληψης που τε'ίνει στον

επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών δικαιωμάτων με όρους φιλανθρωπίας και στην αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, όχι πλέον ως «κοινωνικού ζητήματος» - δημόσιου και θεσμικού ενδιαφέροντος- αλλά ως «ηθικού ζητήματος» που πρέπει να επιλυθεί σε επίπεδο ατομικής ευθύνης. Και εδώ γεννάται ένα μεγάλο ζήτημα όταν ο εθελοντισμός υπερφορτώνεται με καθήκοντα «υποκατάστασης» του κοινωνικού κράτους.

Το φαινόμενο του εθελοντισμού δεν πρέπει να περιορίζεται στην ανάγκη συγκράτησης ή μείωσης των κοινωνικών δαπανών για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα χρηματοδότησης του κοινωνικού κράτους. Επισημαίνουμε ότι μορφές εθελοντισμού αναπτύσσονται σε τομείς που βρίσκονται έξω από τα κλασσικά πεδία των κοινωνικών πολιτικών όπως εθελοντισμός για την προστασία των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών, εθελοντισμός για την προστασία του περιβάλλοντος, εθελοντισμός για την τουριστική ανάπτυξη τοπικών περιοχών, εθελοντισμός για την διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, εθελοντισμός για την ανάπτυξη χωρών του τρίτου κόσμου, κ.τ.λ

Σήμερα διαπιστώνουμε ότι αναδύονται ανάγκες κοινωνικής προστασίας ιδιαίτερα σύνθετες που απαιτούν εξατομικευμένες υπηρεσίες και αποθέματα ψυχικής διαθεσιμότητας, στοιχεία που δύσκολα μπορεί να προσφέρει ένα δημόσιο σύστημα κοινωνικής προστασίας. Παράδειγμα ο εθελοντισμός με το "Buddy system" το οποίο στηρίζεται σε μια άμεση φιλική επικοινωνία μεταξύ οροθετικού ασθενή Aids και εθελοντή που πραγματικά είναι αναντικατάστατη.

Το κοινωνικό κράτος όπως ιστορικά έχει διαμορφωθεί, δεν φαίνεται ικανό να αντιμετωπίσει το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, ένα φαινόμενο «νέο» τουλάχιστον ως προς τον ενδημικό του χαρακτήρα και τις πρωτόγνωρες διαστάσεις του. Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί το μέγα κοινωνικό έγκλημα της εποχής μας το ίδιο όπως η εκμετάλλευση ήταν το αντίστοιχο έγκλημα για τον 19^ο αιώνα.

Οι διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού συνδέονται όχι μόνο με την άνιση συμμετοχή στην κοινωνική ζωή, όχι μόνο με την μαζική και μακροχρόνια ανεργία αλλά και με την υποαπασχόληση, τα χαμηλά εισοδήματα, με τις εκπαιδευτικές ανισότητες, τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό, τον γεωγραφικό αποκλεισμό, τις ανισότητες στον τομέα της υγείας και κατοικίας, με τις ρατσιστικές διακρίσεις, με τις δυσκολίες κοινωνικής ένταξης απεξαρτημένων ατόμων, πρώην φυλακισμένων, ψυχικά πάσχοντων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Αυτές οι διαδικασίες λειτουργούν συσσωρευτικά και οδηγούν στην περιθωριοποίηση σημαντικές κοινωνικές ομάδες.

Η παροχή υπηρεσιών στα αποκλεισμένα άτομα αποτελεί μια θεμελιώδη διάσταση του σύγχρονου εθελοντισμού. Ο ρόλος αυτός ούτε πρέπει να υπερεκτιμάται, ούτε να απαλλάσσει το κράτος από το δικό του καθήκον εξουδετέρωσης των αιτιών ή των αποτελεσμάτων του κοινωνικού αποκλεισμού. σήμερα αντιθέτως διαπιστώνουμε ότι η όποια οικονομική ανάπτυξη αντί να απορροφά την περιθωριοποίηση, την αναπαράγει και την διευρύνει.

Ας δούμε τον εθελοντισμό ως πεδίο ανίχνευσης νέων αναγκών κοινωνικής προστασίας, προπορευόμενος από το κράτος στον εντοπισμό τους και στην επεξεργασία προγραμμάτων αντιμετώπισής τους. Με αφετηρία την αξία της κοινωνικής αυτονομίας και την ιδέα της αυτόνομης συμμετοχής των πολιτών στην διαδικασία παραγωγής της κοινωνικότητας οι εθελοντικές εμπειρίες πηγάζουν πέρα από τα ιδεολογικά θεμέλια του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους. Η εκχώρηση στο κράτος του μονοπωλίου της κοινωνικότητας δεν αποτελεί πλέον ένα αναμφισβήτητο δόγμα. Η ιδέα ότι το «λιγότερο κράτος» δεν αντιστοιχεί κατ' ανάγκη με το «περισσότερη αγορά», αλλά να οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας αυθεντικής «κοινωνικότητας του κοινωνικού».

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο A.Gorz: «Η έξοδος από την σημερινή κρίση της κοινωνίας πρέπει να αναζητηθεί ταυτόχρονα σε λιγότερη αγορά, λιγότερο κράτος και περισσότερες ανταλλαγές που δεν κυριαρχούνται ούτε από το χρήμα, ούτε από την διοίκηση, αλλά θεμελιώνονται σε δίκτυα αυτοβοήθειας εθελοντικής συνεργασίας, αυτό-οργανωμένης αλληλεγγύης στην ενδυνάμωση της «κοινωνίας των πολιτών».

Σε μια τέτοια προοπτική οι εθελοντικές οργανώσεις έχουν να διαδραματίσουν ένα αυτόνομο σημαντικό ρόλο στην κοινωνική πολιτική και στις ανθρώπινες σχέσεις «αμοιβαιότητας» από τις οποίες αναδύεται η όψη μιας «άλλης» κοινωνίας από εκείνη που παράγει ο καπιταλιστικός οικονομικός μηχανισμός.

Η ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εκτός από την κρίση του κοινωνικού κράτους που αναφέραμε, ένας άλλος παράγοντας που ευνοεί την ανάπτυξη του εθελοντισμού είναι η κάμψη της πολιτικής συμμετοχής δια μέσου των κομμάτων. Όπως αποδεικνύεται από τις σχετικές έρευνες, ενώ δεν έχει εκλείψει το ενδιαφέρον των πολιτών για τα δημόσια πράγματα αντιθέτως μειώνεται διαρκώς η κοινωνική αποδοχή των κομμάτων και η ενεργητική στράτευση σε αυτά.

Δεν θα αναφερθούμε εδώ στις αιτίες της κρίσης των κομμάτων που συνδέεται και με την κρίση της πολιτικής. Ωστόσο η βαθύτερη αιτία της κρίσης βρίσκεται στο γεγονός ότι επικρατεί μια διαχειριστική οπτική των προβλημάτων και κατά συνέπεια η πολιτική δεν μπορεί να ασκήσει ηγεμονικό ρόλο, βρίσκεται πίσω από τις διαδικασίες της οικονομίας, περιοριζόμενη απλώς στο να τις διαχειριστεί ή να τις αντιπροσωπεύσει.

Η μείωση της πολιτικής συμμετοχής ως απόρροια της εξάρτησης της πολιτικής από την οικονομία παραπέμπει εύκολα στη διατύπωση της μη αναγκαιότητας της πολιτικής και των κομμάτων.

Το κενό που δημιουργεί η κρίση της κομματικής στράτευσης έρχονται σήμερα οι οργανώσεις εθελοντικής δράσης να αντιμετωπίσουν. Οι οργανώσεις αυτές εγγυώνται στα μέλη τους την δυνατότητα να αποφασίσουν αυτοπροσώπως, προσφέρουν σε αυτά σημαντικές εμπειρίες αμοιβαιότητας και αλληλεπίδρασης, δίνουν νόημα στον τρόπο ζωής τους. Ακόμη ανταποκρίνονται στην φυσική θέληση πολλών πολιτών παρέχοντας τους την ευκαιρία να εκφράζονται μέσω της συγκεκριμένης διαχείρισης των προγραμμάτων και να βλέπουν τα συγκεκριμένα αποτελέσματα συνδυάζοντας την ηθική στράτευση με συγκεκριμένες παρεμβάσεις.

Αυτή η συμμετοχή μπορεί να θεωρηθεί από την μια μεριά ως πολιτικοποίηση της κοινωνίας και από την άλλη κοινωνικοποίηση της πολιτικής.

Έτσι τα κόμματα παύουν να είναι μοναδικοί πρωταγωνιστές της πολιτικής ζωής αφού οι οργανώσεις εθελοντικής δράσης συμμετέχουν στην ανάπτυξη πολιτικών και κοινωνικών ιδεών, επηρεάζοντας τα κόμματα και την διοίκηση στις επιλογές τους.

Οι εθελοντικές οργανώσεις διαδραματίζουν ένα αυτόνομο πολιτικό ρόλο με διάφορους τρόπους, αναπτύσσουν μορφές δικτύωσης μεταξύ τους ενσταλάζοντας στα μέλη τους και διαδίδοντας στο κοινωνικό σώμα την αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης ως θεμελιώδους διάστασης της «ιδιότητας του πολίτη».

ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΖΕΣΘΑΙ

Μια άλλη βασική πηγή ανάπτυξης του εθελοντισμού είναι η σύγχρονη δυναμική της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι. Η μεγάλη διάδοση εθελοντικών δραστηριοτήτων μαρτυρεί ότι σε ένα μέρος της κοινωνίας εδραιώνεται η αντίληψη πως η προάσπιση των αξιών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, της ισότητας και της αλληλεγγύης δεν είναι μόνο υπόθεση του πολιτικο-διοικητικού συστήματος, αλλά και των αυτό-οργανωμένων πολιτών.

Η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι η οποία αποτελεί το βασικό όχημα του εθελοντισμού δεν εξαντλείται πλέον στην παραδοσιακή «αμυντική» της λειτουργία, ως φραγμού στις καταχρήσεις των δημόσιων ή ιδιωτικών εξουσιών αλλά αποκτά μια νέα διάσταση η οποία εκδηλώνεται προς την κοινωνία με αιχμή τα κοινωνικά δικαιώματα.

Αυτό εκφράζει μια νέα αντίληψη της «ιδιότητας του πολίτη» που χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη αίσθηση ευθύνης και αλληλεγγύης απέναντι σε πρόσωπα σε κατάσταση ανάγκης και από την εθέλουσα ανάληψη καθηκόντων σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο.

Σήμερα βρισκόμαστε μπροστά σε ένα νέο φαινόμενο, στην ανάπτυξη πολιτικών θεσμικής αναγνώρισης και προώθησης του ρόλου των μη-κερδοσκοπικών οργανώσεων στην διαχείριση των κοινωνικών υποθέσεων,

Στις σύγχρονες πλουραλιστικές δημοκρατίες, η προοπτική της δημιουργίας μιας νέας μορφής κράτους αποτελεί ένα σύγχρονο διακύβευμα. Δεν χωρεί όμως αμφιβολία ότι η εξέλιξη αυτή οδηγεί σε ένα νέο τύπο πλουραλισμού ο οποίος ξεπερνά το κλασικο-φιλελευθερο συνταγματικό σχήμα της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι βασισμένο στο διαδυσμό και την αντίθεση μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και του κράτους,

Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΥ

Η συνταγματική λειτουργία του εθελοντισμού αρθρώνεται σε δύο επίπεδα. Από την μια μεριά η εθελοντική δράση αποτελεί ένα μέσο για την προστασία και προαγωγή θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και από την άλλη η εθελοντική δράση αποτελεί έκφραση θεμελιωδών συνταγματικών αρχών, όπως της αρχής του πλουραλισμού, της αρχής της συμμετοχής, της αρχής της αλληλεγγύης και της αρχής της επικουρικότητας. Το εθελοντικό φαινόμενο αποκαλύπτει μια εσωτερικά συστηματική σχέση μεταξύ των αρχών αυτών.

Συγκεκριμένα ο εθελοντισμός αποτελεί μια μορφή αυτό-οργάνωσης της κοινωνίας (πλουραλισμός) που προσφέρει μια σημαντική δυνατότητα στους πολίτες να διαμορφώσουν ή τροποποιήσουν την κοινωνική πραγματικότητα (συμμετοχή) με την αυθόρμητη και ανιδιοτελή παροχή υπηρεσιών από τις οποίες ωφελούνται «τρίτοι» συμπολίτες ή η κοινωνία γενικότερα (αλληλεγγύη) σε μια σχέση συνεργασίας και επικοινωνίας με τους δημόσιους θεσμούς (επικουρικότητα).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η πολιτική όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα δεν έχει αρκετό χώρο για τον πολίτη. Οι κοινωνίες των πολιτών είναι το διαρκές ζητούμενο. Οι δυνατότητες που προσφέρονται στους πολίτες να ξεφύγουν από την ιδιώτευση και να δημιουργήσουν την αιώνια σφαίρα είναι ελάχιστες. 17 εκατομμύρια Ευρωπαίοι αναζητούν εργασία σήμερα. Η πληροφορική επανάσταση, η παγκοσμιοποιημένη οικονομία, η αίσθηση ελλείμματος ελευθερίας, η αναποτελεσματικότητα των εθνικών πολιτικών και άλλα τροποποιούν άρδην το κοινωνικό τοπίο. Ο εθελοντισμός ίσως αποτελεί την βασιλική οδό για μια «άλλη» κοινωνία.